

Hegyi Ildikó

In memoriam dr. Hegyi Endre (1916–1995)

*«Kukoricaszár dérverten reszket,
szelekbe sajdul, hogy sorsa ez lett.
Levágják csövét, szárának felét
S meghagyták sírni fonnyadt levelét.»*
(In: Fenyőtoboz, 1986)

A szerző szándéka, hogy megismertesse a magyar szellemi élet egy érdekes, mégis méltatlanul elfeledett alakját. A magyar mint idegen nyelv diszciplináját tanító tanszékeken mindig megemlítik a nevét, ha a kezdetekről esik szó. De aztán meg is feledkeznek róla. Élvezetes stílusa, közölt nyelvi példáinak humora a költőzseni humanizmusáról árulkodik, aki egy rossz korban született, amelynek egyetlen uralkodó eszmerendszerével sem érthetett egyet. 1947 – az Erdélyből Magyarországra átköltözés éve. Itt még kiad egy verseskötetet és egy Omar Chajjam-fordítást, egyébként nyelvészettel foglalkozik. Ez termékenyítőleg hat a nyelvész Hegyi Endrére, de tönkreteszi a benne élő művész-ént, amely szárnyalni szeretne. A nyelvészeti munkák tömör, szabatos stílusa mögött ott lapul a költői báj és a finom humor, amely a legszárazabb szakszöveget is könnyen érthetővé képes tenni. Érződik a megfeszített munka, a lélek vergődése. A család itteni ága nem fogadja be az erdélyi rokont. Később kiderül: a szellemi közélet sem tud vele igazán mit kezdeni. A lelki teher nyomot hagy: elvágyódást és fásultságot. Saját maga fogalmazta meg a „Fenyőtoboz” című kötetében ars poeticáját, amely egy nemzedék jelszava is lehetne: ő maga a levágott kukoricacső, amely a szelekbe sajdul, de a fonnyadt levelét meghagyták – sírni. Üzenet ez a jövő nemzedékének is egyúttal: a meg nem alkuvás eredménye tragikus, de elviselhető. Egy dolog viszont megbocsáthatatlan: az árulás.

A művész

1916-ban született Gilvács–Nagymajtényon, parasztszülők gyermekeként. A két világháború között az erdélyi kulturális élet egyik fontos alakja lett. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem bölcsészkarán 1942-ben magyar–román szakos diplomát szerzett; ekkor felfigyelt rá Dsida Jenő, s meghívta a Keleti Újsághoz. Bölcsészdoktori disszertációját „Szász Gerő élete és irodalmi munkássága” címmel írta meg 1942-ben. Ekkor a Márton Áron püspök által alapított „Erdélyi Iskola” című neveléstudományi és népi folyóirat szerkesztésével is megbízták.

A háború éveiben élénk, pezsgő szellemi élet zajlott Erdélyben, a magyar értelmiség hallatni akarta hangját; Hegyi Endre munkássága ekkor volt a legsokoldalúbb. Az erdélyi magyar értelmiségnek nem volt igazi kapcsolata Nyugat-Európával, kevés dolog szivároghatott át a politika gyűrűjén. Az irodalmi közélet emiatt egy kissé provinciális maradt. Két verseskötete jelent meg Erdélyben: *Napóra* (1938, Minerva, Kolozsvár) és *Címer* (1942, Pásztortűz, Kolozsvár) címmel. Ezeket a verseket a racionális-gondolati líra körébe soroljuk. Két antológiában szerepelt: *Versben tündöklő Erdély* (1939) és *Üdvözlégy, Szabadság!* (1942) Eközben rendszeresen fordított román nyelvből magyarra kiváló költőket (Cosbuc, Pilot, Goga, Bacovia, Jebelenau), és számos betyárballadát is átültetett magyarra. Ezzel nagyon fontos kulturális missziót is véghezvitt: a versben kifejeződő gondolati tartalmakat akarta segítségül hívni, hogy a két nép, a magyar és a román végre közelítsen egymáshoz. Hidakat épített, a művészet hídjait, hogy azon áthaladva győzzön a humánus, s az emberi elme a háborús idők sötét poklából minél kevesebb sérüléssel kerüljön ki. Több erdélyi költőelődje s szellemi társa gondolt hasonlókat, mint pl. Ady, Babits, Dsida.

1945 után alapító tagja lett a Romániai Magyar Írószövetségnek, s állandó munkatársa az „Utunk” című folyóiratnak. 1946-tól a „Világosság” című kolozsvári napilap kulturális rovatának vezetője lett. 1947-ben még a Pen Klub tagja Romániában. Egy vezércikk megírását nem vállalta el, mert politikai elkötelezettséget vártak tőle, így még ugyanabban az évben át kellett települnie Magyarországra, s ekkortól számíthatjuk pályájának második szakaszát.

A Műszaki Tanárképző Főiskolán kezdett el tanítani, majd az ELTE bölcsészkarán dolgozott. Jelentős alkotása Omár Chajjám „Robáiyat” című művének magyar nyelvre fordítása közvetítő nyelv nélkül. 1959-ben adták ki ezt az impozáns kötetet Szász Endre rézkarcaival.

A magyar mint idegen nyelv elvi és módszertani kérdéseivel kezdett el foglalkozni, majd 1963-tól 1966-ig a pekingi egyetemen tanított magyart mint idegen nyelvet kínai hallgatóknak, a saját módszerei és eredményei felhasználásával, igen sikeresen.

A nyelvész

A színikritikus, a művész és a költő a közvetlen elődje a modern gondolkodású tudósaknak, aki a mai napig ható gondolatokkal ajándékozta meg a nyelvészetet. Tanulmányaiból kiderül, hogy jól ismerte és alkalmazta a legmodernebb nyelvészeti modelleket. Hegyi Endre a magyar nyelv vonzatközpontú leírásával alkotott eredetit, s mindezt már negyven évvel ezelőtt. A tanulmányaiban megjelenő példák az óráin elhangzott mondatokat és kommunikatív szituációkat tartalmazzák. Bloomfield

nyomán azt vallotta, hogy a nyelv beszéd és nem írás, ezért az első órákon egyáltalán nem is írt. A beszéd szokásrendszer, amely állandó utánzással sajátítható el. Az automatizálás gondolata is foglalkoztatta, amely hasznos alapötletnek bizonyult később megalkotott nyelvoktatási modelljében. Saussure hatására meggyőződésévé vált, hogy a struktúrák elemeit kell a maguk összefüggéseiben tárgyalni, s vizsgálódásainak tárgya a mondat szerkezet lett. Másik mesterének Tesnière-t vallotta, akinek valencia- és transláció-elméletét fejtette ki a vonzat mint szintaktikai kapcsolódási érték leírásával. A transzformáció fogalmát Chomsky munkássága nyomán ismerhette meg, s a pedagógiai adaptációk miatt visszakanyarodott a vonzathoz, amelyet a szintaktikai funkció aspektusából vizsgálva kiderül, hogy fontos szerepe van a mondatok generálásában és további transzformálhatóságában. A vonzatos szerkezetekkel könnyen lehet grammatikailag irányított műveleteket létrehozni. A kérdőmondati struktúra áll a másik fókuszban, illetve ennek szórendet meghatározó jellege. E formációkra támaszkodva Hegyi Endre a formát tartotta elsődlegesnek a nyelvet tanulók számára az első időszakban.

A célnyelv grammatikai struktúráit mintegy „rákényszerítjük” a nyelvet tanuló hallgatóra. A vonzatközpontúság azért válhatott központi kérdéssé ebben a rendszerben, mert a vonzatstruktúra segítségével nemcsak szabályos egyszerű mondatokat hozhatunk létre, hanem ezeket alárendelő összetett mondatokká is transzformálhatjuk, majd mellérendelő mondatokat toldhatunk hozzájuk. Játékos hasonlata a szétterített, majd összecukott legyező, hiszen a vonzatstruktúrából alá-, illetve mellérendelő mondatláncot produkálhatunk, s ugyanígy a mozgásformának fordított irányt is szabhatunk, vagyis az összetett mondatot egyszerű mondattá alakítva összecukhatjuk a legyezőt.

A hatékony nyelvi kommunikáció mielőbbi elsajátítása szempontjából fontos, hogy a különböző mondatfajtákat egymáshoz való viszonyukban és transzformálhatóságukban vizsgáljuk és oktassuk.

A vonzatközpontúság

A transzformáció- és vonzatközpontú nyelvoktatás rendszerességen alapuló megismerő tevékenység. Az irányítás kulcsa a kérdőstruktúra. A kérdés–felelet természetes beszédet modelláló (dialógus) helyzeteiben ez jelenti a nyelvtanuló számára a természetes beszédprodukción – mint szabályozó rendszer. A kérdőszónak több funkciója is van: (1) utal a végződésre (*mire törekszik? – arra törekszik*); (2) szabályozza a szórendet (*Miben forraljuk a vizet? – Az edényben forraljuk a vizet*), s ezzel együtt az igekötő helyét is meghatározza (*Mikor csinálod meg a házi feladatot? – Holnap csinálom meg a házi feladatomat*).

A modern nyelvtudomány Saussure és Chomsky után biztos ismeretekkel rendelkezik arról, hogy a nyelvet mozgásában, működésében kell vizsgálni és tanítani. Hogy

a tételes grammatizálást elkerüljük, a leghatékonyabb eszközeink azok a formális eljárások lehetnek, amelyek szerkezetek matematikai pontosságú mozgatói. Logikailag azokra a bázisstruktúrákra támaszkodhatunk, amelyek állandóak vagy kötöttek. A bázisstruktúra mindenkor feltételezi a VP-t, az NP-t és a hozzájuk tartozó bővítményeket (szintagmatagot). Az állandó szerkezetek *vonzatstruktúrák*. Nemcsak az ige-nek lehet vonzata, hanem állhat vonzattal igenév, melléknév, sőt még névutó is (pl. *valamin belül, valamivel együtt* stb.). A vonzatos struktúrákban a vonzat szerepe kétszeres: egyrészt kötődik a lexikához, másrészt pedig a szintaxishoz. A vonzatstruktúra jelentőségét növeli, hogy segítségével nemcsak szabályos mondatokat hozhatunk létre, hanem produktív módon alárendelő összetételeket transzformálhatunk. A transzformáció a generatív grammatika térhódításával került a nyelvészet fókuszába. Szabályaival a mélystruktúra átalakul felszíni szerkezetté. A transzformáció – aszerint, hogy mondatdifferenciálás vagy -integrálódás eszköze – lehet decentrikus vagy koncentrikus irányú. Aszerint, hogy csak formailag megy végbe az átalakulás vagy tartalmilag is újat hoz, kötött vagy szabad transzformációról beszélünk.

A decentrikus transzformációban az egyszerűtől a bonyolult felé haladás elve jut érvényre. A kiinduló bázisstruktúra az alanyi–állítmányi szerkezet, illetve a hozzá kapcsolódó bővítmények.

A mondatbontás során az egészből indulunk ki, és így eljuthatunk az alapokhoz. A bázisstruktúrából a mondatprodukción felül halad a mondatégeszig. A bázisstruktúra lehet változó és állandó (vonzatos) szerkezetű. A változó szerkezetre példa: *új valami, régi valami*. Az állandó vonzatos szerkezet: *híres valaki valamiről, büszke valaki valamire, könnyű valami valakinek*. A decentrikus kötött transzformációra hozott példaanyag jól szemlélteti, hogy egy egyszerű mondatból miként tudunk alárendelő összetett mondatokat generálni a fentebb említettek kombinációjával:

- a. *Az elégedetleneeknek minden kevés.*
- b. *Minden kevés azoknak, akik elégedetlenek.*
- a. *A külföldieknek nehéz a magyar nyelv.*
- b. *A magyar nyelv nehéz azoknak, akik külföldiek.*
- a. *Péter büszke a jó vizsgajegyére.*
- b. *Péter büszke arra, hogy jók a vizsgajegyei.*

A vonzatosság grammatikai, formai és logikai szempontok alapján

1. Grammatikai adottságok szerint

A vonzatstruktúra alárendelő tagja képes helyhatározó: *bízik valamiben, valakiben*. Ha az állítmány tárgyias ige, a tárgy része a vonzatstruktúrának: *tekint valakit valaminek, valakinek, tart valamit valakiről*. Az ige vonzatképeségét képző csat-

lakoztatása esetén is megőrzi: *valamitől fáradtan., valamivel elégedetten, valami-re vonatkozóan, valaminek megfelelően.*

2. Formai adottságok szerint

Az a tény nyújthat formális segítséget, hogy az igekötő meghatározhatja a vonzat ragját: *hozzáfog valamihez, nekilát valaminek.*

3. Logikai struktúrák szerint

A cselekvés körülményei közül kiemelkednek a jelentés szempontjai. A jelentést módosíthatják a körülmények (hely, idő, mód, eszköz, állapot stb.), a vonzat azonban mindenképpen állandó: *ad valakinek valamit vagy kap valaki valakitől valamit;* ez olyan szilárd váz, amire ráépülhet a többi szempont.

A tranzitív–intranszitiv igepárok közötti oksági összefüggés vonzatszerűen ölt formát:

<i>barnít</i> (valami valamit)	<i>barnul</i> (valami valamitől)
<i>ragaszt</i> (valamit valamivel)	<i>ragad</i> (valami valamitől)
<i>old</i> (valamit valamivel)	<i>oldódik</i> (valami valamitől)

Hegy Endre hatása

Így vall a nyelvész-irodalmár egy tanulmányában:

„Azt reméljük, hogy a magyar mint idegen nyelv diszciplinája, mint alkalmazott nyelvészeti, az elkövetkező évek folyamán bekerül a tervszerűen kutatott és fejlesztett tudományterületek közé, amelynek – az igények növekedésével párhuzamosan – egyre nagyobb számban lesznek értő elméleti és gyakorlati szakemberei, valamint az oktatást elősegítő segédeszközei.”

A „jóslat” beigazolódott, egyre nagyobb számban képeznek alkalmazott nyelvészeket a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékén is, s az alkalmazott nyelvészet itt immár doktori program keretében is működik. A magyar mint idegen nyelv is létező egyetemi szak. Hegyi Endre úttörőnek számít egy új tudományszak, a hungarológia és a magyar mint idegen nyelv tanításának módszertani kidolgozásában. Módszereit lehet vitatni, de időszerű mondanivalóját máig sem veszítette el.

Hagyatékának tanulmányozása azonban fölfedi: a nyelvtanár költő is, aki nemcsak a tudásával oktatja hallgatók több nemzedékét, hanem a lelkével is. Aki Omar Chajjam műveit perzsa diákjai segítségével ülteti át magyarra, s közben a négysoros verseken érezni lehet a perzsa nyelv lüktetését... Hegyi Endre első alkalmazott nyelvészeink egyike, aki a nyelvész szívósságával és a művész zsenialitásával tette a dolgát: terjesztette a magyar nyelvet és kultúrát az idelátogató külföldieknek, s külföldön több alkalommal öregbítette hazánk jó hírét. A család Hegyi Endre hagyatékából egy gyűjteményes kötet kiadását tervezi, amelyben komplex képet próbál nyújtani a szerkesztő a művész-nyelvtanár eddig még kevésbé ismert alkotásaiból.

Irodalom

- ANTAL László (1964): *A formális nyelvi elemzés*. Budapest
- ANTAL László (1985): *A hatodik mondatrész*. Magvető, Budapest
- BOAS, FRANZ (1975): *Népek, nyelvek, kultúrák*. Budapest
- CHOMSKY, Noam (1995): *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Osiris – Századvég Budapest
- DEZSŐ László (1969): *A főnévi csoport*. ÁNYT VI.
- FÜLEI-SZÁNTÓ Endre (1975): *A kontrasztív nyelvészet és a nyelvoktatás*. Modern Nyelvoktatás 1975/1-2.
- FÜLEI-SZÁNTÓ Endre (1989): *Hungarológia és európaiság*. A Hungarológia Oktatása 5-6.
- GIAY Béla (szerk.)(1990): *A hungarológia fogalma*. Hungarológiai ismerettár 5. NHK, Budapest
- GIAY Béla–NÁDOR Orsolya (1998): *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia*. JPTE–Osiris, Pécs
- É. KISS Katalin (1983): *A magyar mondat szerkezet generatív leírása*. NytudÉrt. 116. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HEGYI Endre (1969): *Magyaroktatás idegen anyanyelvűeknek*. In: Magyartanítás külföldön I. 4-21.
- HEGYI Endre (1971): *Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart? A vonzatközpontú nyelvoktatás és módszere*. Tankönyvkiadó, Budapest
- HEGYI Endre (1972): *A magyar mint idegen nyelv a felsőoktatásban*. Tankönyvkiadó, Budapest
- HEGYI Endre (1988): *A vonzat és transzformáció szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. A Hungarológia Oktatása 4. 48-61.
- HEGYI Endre – MIHÁLYI József (1967): *Nyelvtani útmutató a külföldi hallgatók magyar nyelvi oktatásában*. Tankönyvkiadó, Budapest
- KÁROLY Sándor (1963): *Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése*. ÁNYT I.
- KÁROLY Sándor (1970): *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó Budapest
- KENESEI István (1989): *Logikus-e a magyar szórend?* ÁNYT XVII.
- KISS Jenő (1975): *Schwierigkeiten für Deutsche beim Erlernen des Ungarischen*. Annales (ELTE) Sectio Linguistica 6. Budapest
- SAUSSURE, Ferdinand de (1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest
- SZÜCS Tibor (1999): *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest